

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора історичних наук, професора,
провідного наукового співробітника Інституту історії України

Національної академії наук України

Падалки Сергія Семеновича

на дисертацію

Костіва Михайла Богдановича

*“Регіональна преса УСРР як інструмент комуністичної пропаганди на
Чернігівщині (1929–1933)”*,

поданої на здобуття ступеня доктора філософії

з галузі знань 03 – Гуманітарні науки

за спеціальністю 032 – Історія та археологія

В умовах російсько-української гібридної війни, де інформаційний фактор відіграє чи не ключову роль, важливими є дослідження пропаганди і в тому числі її історичної тяглості. Чимало (якщо не більшість) пропагандистських методів, що використовуються проти України тепер, закорінені ще в радянських “методичках” для “агітпрацівників”.

В цілому ж у часи СРСР, зокрема у кінці 1920-х – на початку 1930-х років, преса була основним транслятором необхідних для партійної верхівки ідей, оскільки радіо тоді перебувало тільки на етапі свого становлення. Повністю встановивши контроль над друкованими медіа, більшовики створили інформаційний вакуум – практично єдиним джерелом знань про події в державі та за її межами для населення були газети і журнали. Повідомляючи (або навпаки, приховуючи) певну інформацію, влада використовувала інструменти політичного маніпулювання з метою поширення свого впливу на настрої та поведінку населення.

На жаль, до цього часу регіональні особливості пропаганди у пресі є малодослідженими. Історики концентрувалися переважно на центральних “органах партії”, нерідко оминаючи увагою газети обласного і районного рівнів.

Утім, саме ці матеріали дають можливість побачити функціонування системи пропаганди на низовому рівні.

Особливо актуальним є вивчення преси періоду Голодомору 1932-1933 років. Зокрема, важливо дослідити пропагандистську функцію газет у розрізі приховування цього злочину проти українського народу. Незважаючи на політичну й ідеологічну заангажованість, місцева преса є суттєвим джерелом інформації про локальний контекст Голодомору.

Як бачимо, актуальність обраної Костівим М. Б. теми не викликає сумнівів.

Історіографічний огляд, вміщений у першому розділі дисертації, включає праці, що виходили друком з 1940-х років дотепер. Варто відзначити, що автор ретельно проаналізував дослідження радянських науковців, які, попри свою тенденційність, містять важливі фактологічні та статистичні дані. Завдяки поділу історіографії на періоди прослідковуються важливі етапи досліджень та їх характерні особливості.

Джерельна база дослідження доволі широка та охоплює не тільки матеріали преси та архівні документи (Галузевого державного архіву Служби безпеки України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління в Україні, Державного архіву Чернігівської області, Центрального державного архіву зарубіжної україніки), а й інші види джерел, зокрема я-документи і дидактичні матеріали для діяльності газет, що виходили друком у досліджуваній період. Варто відзначити, що більшість із використаних у роботі джерел, особливо публікації районних газет кінця 1920-х – початку 1930-х років, були вперше введені до наукового обігу.

Авторові вдалося реконструювати процеси, пов'язані з швидким розширенням мережі локальної преси на Чернігівщині у 1929–1933 роках. Костів М. Б. на прикладі козелецької газети «Розгорнутим фронтом» (заснована у 1931 році) відтворив процес створення місцевого видання на початку 1930-х років. Використовуючи значну фактологічну базу, дисертант доволі точно визначив загальні тенденції розвитку місцевої преси регіону в досліджуваній період.

Звертаємо увагу і на авторські спостереження з приводу специфіки цензурування місцевої преси в 1929–1933 роках, а також партійного і державного контролю за публікаціями в ній. Костів М. Б. на основі розсекречених архівних документів встановив тематику матеріалів, заборонених для оприлюднення в друкованих ЗМІ. Здебільшого ці матеріали пов'язані з військовою сферою, стратегічними інфраструктурними об'єктами, фінансовими документами, діяльністю каральних органів та застосуванням репресій.

Костів М. Б. звернув увагу на робсількорівський рух як своєрідний феномен досліджуваного періоду. На жаль, у сучасній українській історіографії цей аспект, безпосередньо пов'язаний із діяльністю преси, все ще залишається малодослідженим. Дисертант на основі архівних матеріалів, аналізу робсількорівських дописів у пресі, фактологічного та статистичного матеріалу із праць істориків радянського періоду зумів відтворити цілісну картину функціонування робсількорівського руху на прикладі Чернігівщини. Поряд із виділенням місцевої специфіки автор робить висновки про загальні характерні тенденції та особливості руху. Такий підхід сприяє використанню дослідження Костіва М. Б. для аналізу діяльності робсількорів як в УСРР, так і в СРСР загалом.

В одному з підрозділів дисертант звернув увагу на мовне та візуальне оформлення місцевої преси Чернігівщини у 1929–1933 роках. Цей аспект є надзвичайно важливим, зважаючи на провідну роль оформлення в сприйнятті читачами матеріалів, поданих у пресі. Автор проаналізував місцеві газети на предмет впровадження в них норм правопису 1933 року. Костів М. Б. відзначив порівняно повільне запровадження приписів нового правопису у газетах Чернігівщини порівняно з центральною пресою УСРР.

Варто відзначити, що автору вдалося виділити найхарактерніші жанри, які функціонували у пресі у досліджуваній період. Завдяки використанню широкої джерельної бази дисертант підібрав влучні приклади використання у місцевих газетах типових для тогочасної преси жанрів.

Проаналізувавши візуальне оформлення газет Чернігівщини, автор вказав на використання ілюстрації як одного з механізмів підсилення

пропагандистської функції газет. Зокрема, автор відзначив: “Фотографії продукували ідеальну псевдореальність, відмінну від справжнього життя” (С. 154). Костів М. Б. не оминув увагою і проблеми формування образу “ворога” через публікації в газетах, зокрема через негативні, посилено карикатурні та впізнавані візуальні образи.

Важливою складовою дисертаційного дослідження Костіва М. Б. є підрозділ “Участь місцевих газет у масових кампаніях комуністичного режиму”. Зважаючи на пропагандистську функцію, яку виконувала преса а досліджуваний період, діяльність газет була безпосередньо пов'язана з реалізацією так званих масових кампаній. Зокрема автор проаналізував висвітлення у газетах Чернігівщини колективізації, “розкуркулення”, так званих “хлібозаготівель”. Костів М. Б. виділив особливості висвітлення цих кампаній (С. 175-176) у пресі, зокрема такі:

- широке висвітлення кампаній;
- однобічне висвітлення кампаній з акцентуванням уваги на “успіхах”;
- тиск через пресу на осіб, залучених до кампаній, та звинувачення “куркулів” у намаганнях зірвати “соціалістичні перетворення”;
- використання мілітарної термінології для висвітлення ходу вищезазначених кампаній;
- нав'язування соцзмагань через пресу.

У дисертаційній роботі дослідник підкреслив, що паралельно із забезпеченням інформаційного супроводу масових кампаній штатні та позаштатні співробітники редакцій і самі активно долучалися до їх проведення, а отже, частина з них ставала низовими виконавцями Голодомору. Аспект діяльної участі працівників преси у репресивних діях радянської влади є перспективним напрямком подальших досліджень.

Окремо слід звернути увагу на авторські знахідки, що стосуються оприлюднення в газетах інформації, яка опосередковано вказує на смертність від голоду, а також подвірні обшуки і конфіскації продовольства в 1932-1933 роках. Цікавим є порівняння таємних донесень, що надходили до редакцій і відбивали реальний стан справ у селах, із публікаціями, які виходили друком на сторінках

газет і розповідали про ті самі населені пункти. Прямо пов'язаним із пресою, в тому числі районною, був такий механізм Голодомору, як “чорні дошки”. Костів М. Б. прослідкував їх використання для пропагандистського впливу на сільське населення.

Іншим аспектом, який проаналізував Костів М. Б., є висвітлення в місцевій пресі різних сфер суспільного життя (культури, освіти, медицини, релігійного життя тощо). Хоча цим темам газети приділяли значно менше уваги, ніж масовим кампаніям у сільському господарстві, такі повідомлення все ж містять чимало цікавої інформації про повсякдення жителів регіону. Автор дисертації вказав, що ці публікації не були нейтральними та супроводжувалися оцінкою описуваного. Також на матеріалах преси Чернігівщини Костів М. Б. простежив впровадження нових комуністичних свят і дискредитації “служителів культу” в рамках антирелігійної кампанії, яка, втім, часто не була успішною.

У контексті загальної мілітаризації суспільства в кінці 1920-х і особливо на початку 1930-х років важливим предметом аналізу дисертанта стали газетні публікації на військову тему та про події за кордоном (останні, як вказано в дослідженні, часто стосувалися ймовірного початку війни в найближчому майбутньому). Костів М. Б. виявив, що пропаганда нерідко будувалася з використанням образу СРСР як “оточеної фортеці”, на яку звідусіль нападають вороги.

Доцільною структурною частиною дисертації є додатки. З одного боку, в них вміщено чимало статистичної інформації, зокрема у вигляді таблиць, складених автором самостійно на основі різних джерел. Вони дають змогу виявити тенденції та закономірності розвитку преси в досліджуваний період. З іншого боку, в додатки також включено багатий ілюстративний матеріал із районних газет, який відбиває специфіку тогочасної регіональної преси. Як бачимо, додатки суттєво доповнюють основний текст дисертаційного дослідження і поглиблюють розуміння викладеного матеріалу.

Таким чином, у дослідженні продемонстровано широкий арсенал пропагандистських методів, використовуваних у пресі як для стимулювання

населення до ударної праці, так і з метою встановлення тотального контролю над сільськогосподарським виробництвом та життям суспільства в цілому.

Взявши до уваги авторські наукові здобутки, представлені в дисертації, водночас вважаємо за потрібне висловити деякі побажання та зауваження.

1. У роботі відсутні посилання на матеріали місцевої преси окремих районів Чернігівщини, зокрема Недригайлівського (газета “Коллективіст-ударник”), Новгород-Сіверського (газета “Шлях колгоспника”) та Путивльського (газета “Ленинский путь”).

2. Заявлені хронологічні межі дослідження – 1929–1933 роки. Втім, автор детально розглянув матеріали преси за 1932–1933 роки, натомість публікації за період від 1929 до 1931 року проаналізовані значно менше. Досліднику варто було б більш рівномірно розподілити матеріал у контексті хронології.

3. Історіографічна база дослідження є значною і репрезентативною. Цілком слушним є групування масиву публікацій за періодами, що відтворює еволюцію розвитку наукових джерелознавчих досліджень. Водночас, із досить повного списку загальних праць випали роботи відомих вітчизняних джерелознавців С. Макарчука, Я. Калакури, які виконувалися у форматі підручників. У них повно розглядалася роль радянської місцевої преси.

4. Підрозділ 3.2. «Преса Чернігівщини і Голодомор» присвячений аналізу матеріалів газет, у яких висвітлено діяльність магазинів Торгсин. На с. 199 автор зазначив, що преса приділила цьому питанню мало уваги і публікації представлялися лише оголошеннями. Було б добре, аби дисертант пояснив читачеві, чим зумовлювалися ці обмеження, свідомим замовчуванням чи комерційною вигодою.

5. В дисертації переважає матеріал про події у сільській місцевості. Особливостей пропаганди у місті не розглянуто. Доцільно було б також порівняти їх із специфікою пропаганди, орієнтованої на міських мешканців.

Утім, наведені вище зауваження не впливають на високий науковий рівень дисертації Костіва М. Б. і є радше рекомендаціями.

Отже, дисертація Костіва М. Б. на тему “Регіональна преса УСРР як інструмент комуністичної пропаганди на Чернігівщині (1929–1933)” є

